

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2021, c. 7, s. 2: 1145-1176

İslam ve Demokrasi: Raşid Gannuşi Örneği

Islam and Democracy: The Case of Rashid Ghannouchi

Mesut DÜZCE

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Din Sosyolojisi ABD,

Assistant Professor, Van Yuzuncu Yil University, Faculty of

Theology, Department of Sociology of Religion

mesutduzce@yyu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8599-390X

DOI: 10.47424/tasavvur.972450

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Düzce, Mesut. "İslam ve Demokrasi: Raşid Gannuşi Örneği".

Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 7/2 (Aralık 2021): 1145-1176.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

İslam ve demokrasi arasında bir çatışma ya da uyum olduğuna ilişkin tartışmaların oldukça uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Konu gerek İslam dünyasından gerekse İslam dışı dünyadan çok sayıda düşünürün ve araştırmacının ilgisini çekmekte ve araştırmalarına yön vermektedir. Tunus'ta bir siyasi ve dinî hareket olan Nahda'nın kurucusu ve lideri Raşid Gannuşi de İslam ve demokrasi tartışmalarına aktivist ve entelektüel olarak yoğun bir katkı sunmuş ve halen sunmaya devam etmektedir. Onun gerek teorik gerekse pratik alanda gösterdiği çabalar İslam ve demokrasinin birlikte var olabileceğini, dahası İslamî bir demokrasinin mümkün olduğunu kanıtlamaya dönük olarak karşımıza çıkmaktadır. Gannuşi İslamî demokrasi kavramına olan bağlılığıyla tanınmaktadır. Bu çalışma, Gannuşi'nin konuyla ilgili yaklaşımını anlamaya çalışmak ve onun İslam ve demokrasinin birbiriyle uyumlu olduğuna ilişkin argümanlarını analiz etmek amacındadır. Çalışma aynı zamanda, İslam ve demokrasinin çatışmadığı yönündeki tezi hangi gerekçeler ve nasıl bir motivasyonla desteklediğini anlama teşebbüsü içindedir. Konu farklı yönlerden ele alındıktan sonra yazar sonuç bölümünde kendi değerlendirmesini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Raşid Gannuşi, İslam, Demokrasi, İslamî Demokrasi.

Abstract:

There is a long history of debates about the conflict or compatibility between Islam and democracy. The topic attracts the attention of a large number of thinkers and researchers from both the Islamic world and the non-Islamic world and directs their research. The founder and leader of Nahda, which is a political and religious movement in Tunisia, Rashid Ghannouchi, as an activist and intellectual, has made an intense contribution to the discussions on Islam and democracy and still continues to do so. His efforts, both theoretically and practically, appear to prove that Islam and democracy can coexist, moreover, an Islamic democracy is possible. Ghannouchi is known for his commitment to the concept of Islamic democracy. The aim of this study is to try to understand Ghannouchi's approach on this issue and to analyze his argument that Islam and democracy are compatible with each other. The

study also attempts to understand with what reasons and with what motivation Ghannouchi supported the thesis that Islam and democracy do not conflict. After the subject is addressed from different aspects, the author presents his own assessment in the conclusion section.

Keywords: Sociology of Religion, Rashid Ghannouchi, Islam, Democracy, Islamic Democracy.

Giriş

İslam ve demokrasi arasında bir uyumun olup olmadığına dair tartışma, çağdaş siyasal İslam düşüncesinin en önemli özelliklerinden birini teşkil etmektedir. Gerek Batı'da gerekse İslam dünyasında sürekli gündemde olan tartışmanın oldukça uzun bir geçmişi bulunmaktadır. İslam dünyasında İslamcı olarak bilinen veya algılanan hareketlerin yükselişi ve kimi yerlerde demokratik süreçlerle iktidara gelmeleri ve iktidar pratikleri konunun önemini artıran temel unsurlardan biridir. İslam'ın demokrasi ile uyumlu olup olmadığı tartışmasının hiç bitmeyecek bir tartışma olarak devam edeceğini ifade etmek, bir kehanet olarak görülmemelidir. Çünkü konunun, biri İslam ile demokrasi arasında uyum olmadığını diğeri ise olduğunu ileri süren, birbirine taban tabana zıt anlayışlara sahip iki tarafı bulunmakta ve bunlardan herhangi birinin iddialarının tamamen kanıtlanması mümkün görünmemektedir. Bunlardan ilkinde göre, İslam ve demokrasi, aralarında uyum olması bir tarafa birbirine alternatif anlayışları öngörmektedir. Dolayısıyla İslamî değerler ile demokratik idealler arasında bir uzlaşma değil bir çatışma bulunmaktadır. Bu anlayışın temsilcilerini, gerekçeleri farklı olsa da, hem Müslümanlar arasında hem de Batı dünyasında bulmak mümkündür. Bunun tam karşısında ise, yine hem İslam dünyasında hem de Batı'da taraftarları olan İslam ile demokrasi arasında uyum olduğunu ileri süren anlayış yer almaktadır. Çağdaş İslam düşüncesinin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen ve aynı zamanda siyasal bir kimliğe de sahip olan Tunuslu düşünür Raşid Gannuşî, ikinci anlayışın temsilcisi ve demokrasi ile İslam arasında bir uyum olduğu konusunda ısrarcı bir figür olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın hareket noktası, dolayısıyla, Gannuşî'nin İslam ile demokrasi arasındaki ilişkiyi nasıl gördüğü ve yorumladığıdır.

Konunun önemi, hem bizzat İslam ve demokrasi tartışmasının güncelliğinden hem de Raşid Gannuşi'nin kimliğinden kaynaklanmaktadır. Gannuşi, sadece önde gelen, dünyada takip edilen İslamcı bir düşünür değil aynı zamanda demokrasiyi savunan modern bir İslamcı siyasal düşünce ekolünün kurucusu ve halihazırda lideridir. Bu ekol, siyasal İslamcı niteliğini sahipleterek, zaman içerisinde İslamî faaliyetler yürütmenin yanı sıra siyaset alanında da kendini var eden bir harekete dönüşmüştür. Hareket, 2011 yılında Tunus'ta meydana gelen Yasemin Devrimi'nden sonra ise artık sadece siyasal alanda faaliyet göstereceğini ve siyasal İslamcılıktan, Müslüman demokratiğe evrildiklerini, bizzat Gannuşi'nin ağzından dünyaya ilan etmiştir¹. Gannuşi'nin İslam ve demokrasi arasında uyum gören anlayışı, Batı demokrasi nosyonuyla çelişki içerisinde olmayan bir İslamî devlet kavramını önermektedir. Ona göre modern bir İslamî demokrasi, eşitlik, özgürlük ve sorumluluk, hoşgörü, adalet, meşruiyet, şura ve şeriat gibi ilkeler üzerinden inşa edilebilir. Konuyla ilgili yoğun bir mesai harcamış olan Gannuşi kitaplar ve makaleler yazmış, tartışmalar yürütmüş ve çok sayıda mülakat vermiştir. Bu çabası konuyu çalışan araştırmacıların ilgisini çekmiş, Gannuşi'yi İslam ve demokrasi konulu çalışmalarda ve tartışmalarda en çok referans alan figürlerden birisi haline getirmiştir.

Bu makalede İslam ve demokrasi ilişkisi, Raşid Gannuşi'nin perspektifinden ele alınmaya çalışılmıştır. İslam ve demokrasinin uyumlu olup olmadığına ilişkin tartışmayla ilgili zengin bir literatür olmasına rağmen, yer yer değiniler dışında, Türkçe'de Raşid Gannuşi özelinde konuyu ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır². Bundan dolayı çalışmada, Gannuşi'nin çev-

¹ Rached Ghannouchi, "From Political Islam to Muslim Democracy: The Ennahda Party and the Future of Tunisia", *Foreign Affairs* 95/5 (2016), 58-67.

² Gannuşi'nin fikirleri ve düşünceleri birçok araştırmacı ve bilim adamı tarafından kapsamlı bir şekilde tartışılmaktadır. Çalışmalarında özellikle siyasi ve sosyal alanlarda ileri sürülen düşünceler entelektüel çevrelerin dikkatini çekmektedir. Bununla birlikte, Türkçe yazında Gannuşi, entelektüel mahfillerin dikkatini, en azından Avrupa'daki muadilleri kadar, çekmemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 2020 yılında biri yüksek lisans diğeri de doktora düzeyinde olmak üzere sadece iki lisansüstü çalışmaya konu olmuştur. Faruk TEKİN tarafından yapılan *Liberal Söylemin İslamcı Yazarlar Üzerindeki Etkisi: Raşid el Gannuşi Örneği* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020) başlıklı Yüksek Lisans çalışması bir ideoloji olarak liberalizmin Gannuşi'nin düşünceleri üzerindeki

rilen eserleri dışında, ağırlıklı olarak İngilizce literatür takip edilmiştir. Metinde Gannuşi'nin düşünceleri çoğu yerde ikincil kaynaklara, özellikle de Azzam Tamimi'ye³ atıf yapılarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi Gannuşi'nin söz konusu görüşlere kendisine ait çalışmalarda yer vermemesi ve referans gösterilen kişilerle yapmış olduğu röportaj ya da mülakatlarda bu görüşleri dile getirmesidir. Bu mülakatlar ve röportajlar bağımsız olarak yayınlanmadıkları için Gannuşi'nin bazı konulardaki düşüncelerine, zorunlu olarak ikincil kaynaklar aracılığıyla ulaşılmıştır. Vurgulanması gereken bir başka unsur, çalışmada kullanılan Gannuşi'nin eserleriyle ilgilidir. Bu eserlerden bir kısmının Türkçe bir kısmının da İngilizce olması ve *Gannuşi* kelimesinin bu dillerde farklı yazılması, ayrıca İngilizce yazılan çalışmalarda da söz konusu kelimenin farklı yazılması, kaynak gösterirken ve kaynakça oluşturulurken bir standartın yakalanamamasına sebep olmuştur.

Raşid Gannuşi'nin İslam ve demokrasiye dair görüşlerini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmanın ilk bölümünde, Gannuşi'nin demokrasi kavramı ve onun tarihsel gelişimi ele alınmaktadır. Burada Gannuşi'nin, demokrasi kavramının tarihsel seyrine nasıl baktığı ve bir kavram olarak ondan ne anladığı ele alınmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, uzun bir zamandır gündemde olan İslam ve demokrasi arasında bir uyumun olup olmadığı konusu, bu ikisi arasında uyumun olmadığını ileri sürenlerin gerekçeleri de göz önünde bulundurularak, tartışılmış ve Gannuşi'nin bu tartışmadaki pozisyonu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, Gannuşi'nin perspektifinde demokrasiye içkin bulunan İslamî temeller ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise Gannuşi açısından İslamî bir demokrasinin mümkün olduğu tezi üzerinde durulmaya çalışılmış ve nihayet sonuç bölümünde Gannuşi'nin konuyla ilgili düşüncelerinin eleştirel bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır.

etkiye odaklanmaktadır. Hafijur RAHMAN'ın *Modern İslami Siyasal Düşünce ve Devlet Kavramı: Yusuf el-Karadavi ve Raşid el-Gannuşi'nin İslam Devletine Yönelik Yaklaşımları* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2020) doktora düzeyindeki çalışması ise Yusuf el-Kardavi ile Gannuşi'nin İslam devletine yönelik yaklaşımlarını irdelemektedir.

³ Azzam S. Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism* (New York: Oxford University Press, 2001).

1. Gannuşi'ye Göre Demokrasi Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Gannuşi, demokrasiyi bir felsefe ya da ideoloji olarak değil, aksine iktidarın gücünü kontrol etmeyi amaçlayan bir dizi prosedür ve araç olarak değerlendirmektedir⁴. Onun açısından demokrasi halkın egemenliğini garanti eden, yolsuzluk hastalığının nihaî tedavisi ve hegemonik iktidar tekeline engelleyen bir sistemdir. Gannuşi, İbn Haldun'un torunu olarak andığı ve bir İslam düşünürü olarak nitelendirdiği Malik b. Nebi'nin (öl. 1393/1973) demokrasi tanımını önemsemektedir. Malik b. Nebi'ye göre demokrasi, sadece yetkiyi halka devreden politik bir süreçten ibaret değil, aynı zamanda psikolojik, ahlaki, siyasal ve sosyal açıdan halkın eğitilmesi projesidir⁵.

Gannuşi'nin demokrasi anlayışı, Cox ve Marks'a göre yaygın Batılı demokrasi algısına oldukça yakın durmaktadır. Yani demokrasi, vatandaşların politik süreçlere eşit ölçüde katılım sağladığı siyasal bir sistemdir⁶. Demokrasi, bu çerçevede, despotik ve mutlakiyetçi yönetime karşı bireysel özgürlüğü ve toplumsal katılımı teşvik eden, siyasî çoğulculuk ve güçler ayrımını ön gören bir sistemdir. Böylece sistemin merkezinde halk yer almaktadır. Macpherson'un ifade ettiği gibi, "demokrasi, yöneticilerin kamusal alandaki eylemlerinden dolayı vatandaşlar tarafından sorumlu tutulduğu, seçilmiş temsilcilerinin rekabet ve iş birliği yoluyla dolaylı olarak hareket ettiği bir yönetim sistemi olarak anlaşılır"⁷.

Gannuşi, demokratik sistemin biçim ve öz olmak üzere iki boyutunun olduğunu belirtmektedir. Ona göre demokratik sistemin biçim boyutu, bir dizi "anayasal teknik" aracılığıyla uygulanan egemenliğin halka ait olduğunun kabul edilmesiyle ilgilidir. Burada yöntem konusunda farklılıklar ortaya çıksa da eşitlik ve seçim prensipleri, güçler ayrılığı, siyasal çoğulculuk, ifade

⁴ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, v.

⁵ Raşid Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, çev. Osman Tunç (İstanbul: Mana Yayınları, 2015), 96.

⁶ Carolina Cox - John Marks, *The "West", Islam and Islamism: Is Ideological Islam Compatible with Liberal Democracy?* (London: Civitas, 2003), 3.

⁷ akt. John Keane, "Introduction: Democracy and Decline of the Left", çev. Peter Kennealy, *Democracy and Dictatorship: The Nature and Limits of State Power*, kitap editörü Norberto Bobbio, çeviren Peter Kennealy (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990), ix-x.

özgürlüğü, toplantı yapma özgürlüğü, çoğunluğun yönetme hakkı ve azınlığın sisteme muhalefet etme hakkı gibi konularda bir uzlaşma söz konusudur. Demokratik sistemin özü ise kadın ve erkeğin onurunu, dolayısıyla insanın onurunu koruyan birtakım hakları ve kamusal meselelerde insanların yönetime katılma hakkını tanımayı esas almaktadır. Aynı zamanda halka, yöneticilere baskı yapma ve onları etkileme kabiliyeti kazandırma olanağının yanı sıra onların baskı veya despotizmden muzdarip olmamalarını sağlamaktır. Demokrasi, baskı ve despotizme karşı halkın güven içinde olma hakkına sahip olmasıdır. Gannuşi otoriter siyasi liderler ve din adamlarının otokrasisinden-se, demokrasinin temel bir niteliği olarak gördüğü hukukun üstünlüğünü tercih edeceğini belirtir. Çünkü ona göre, siyasi ve sosyal alanlara katılım ile yönetilenlerin yöneticilerini seçme özgürlüğünü, otokratik liderler ya da din adamları değil, demokrasi temin etmektedir⁸.

Gannuşi'nin ideal yönetim sistemi insan onurunu tanıyan, örgütlenme ve eğitime dair bir mekanizmalar paketini öngören bir sistemdir. Amaç insanın onurunu korumak, despotizmin önüne geçecek mekanizmayı oluşturmak, insanın ilerlemesini sağlamak ve kendi kaderini belirleme sürecinde sorumluluk almak için uygun iklimi oluşturmaktır. Bu sistem *yöneten* ile *yönetilen* arasındaki politik, ekonomik ve kültürel boşlukları olabildiğince azaltmayı hedeflemektedir. Bu, hukuki düzeyde yöneticinin gerçekten halkına hizmet ettiği, toplumun sıradan bir üyesinden daha fazlası olmadığı bir sistemdir. Ona göre ideal demokrasi de budur ve bu, yönetilenlerin amaçlarını ve arzularını gerçekleştirebilmek için yönetici hale gelebildikleri temsilden ziyade, tam bir siyasi ve sosyal katılım içeren bir sistemdir⁹. Bir sistemin demokratikliğinin ölçüsü onun kamusal işlerde halkın katılımına ne kadar açık olabildiğiyle ölçülür.

Demokrasiyi uzun bir tarihsel sürecin ürünü olarak gören Gannuşi, onu ortaya çıkaranların kanun yapıcılar, hukukçular ya da siyaset düşünürleri olmadığını belirtmektedir. Ona göre, günümüzde demokratik rejimlerin mütemmim cüz'ü olan yasaların önemli bir kısmı, Orta Çağ Avrupası siyasi rejimlerinden ve insanların tarih boyunca kurdukları medeniyet ve ortak kül-

⁸ Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 97.

⁹ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 84.

türden miras alınmıştır. Dolayısıyla bu çerçeveden bakınca, Gannuşi açısından demokrasi sadece Batı medeniyetinin bir unsuru olmaktan ziyade, bütün insanlığın ortak bir eseri olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü demokrasiyi ortaya çıkararak süreçler arasında bilimsel gelişmeler sonucu üretimin artması ve ulaşım araçlarının gelişmesinin yanı sıra, Orta Çağ Avrupası'nın İslam dünyasına yapmış olduğu Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı Hristiyanların Müslümanlarla kurduğu ilişkileri de zikretmektedir. Ona göre, bu ilişkilerin toplumsal değerler ve yapısal bünye üzerinde yaratmış olduğu etki, demokrasi düşüncesini ortaya çıkaran faktörlerden biri olmuştur. Dahası, bu ilişkiler Avrupa'daki toplumların derebeylik, kilise ve aristokratik krallıkların baskısından kurtulmasına yardım etmiştir¹⁰.

Bununla birlikte, Rönesans düşüncesi demokrasiye giden yolun açılmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Çünkü eski çağın tahakkümcü kurumlarının, değer yargılarının ve onu temsil eden unsurların zayıflatılmasında Rönesans düşüncesi öncülük etmiştir. Bu düşünce bütün bir medeniyeti esir eden mutlakiyetçi krallıkların ayrıcalıklarına son vererek insanları despotizminden kurtaracak ve onlara onurlarını iade edecek yeni ilkeler ortaya koymuştur. Bu ilkelerin başında belirli kesimlere tahsis edilmiş ayrıcalıkları ortadan kaldıran eşitlik ilkesi gelmektedir. Kilise ve derebeyliklerin, halk üzerindeki yıkıcı egemenliğine son vererek insana verilen değeri ortaya koymak, egemenliğin kaynağının halk olduğunu dolayısıyla krallıkların ve ona angaje olan kurumların mutlakiyetine artık izin vermemek, çoğulculuğu öne çıkarmak, zorbalığı ve merkezîyetçiliğin önüne geçmek için güçler ayrılığı ilkesini getirmek bu doğrultuda vurgulanan unsurlardır. Bunları liberal demokrasinin yolunu açan adımlar olarak gören Gannuşi'ye göre, bu demokrasinin insanlığa sunduğu en temel ilkeler halkın egemenliği, seçimler, güçler ayrılığı ve kamusal özgürlüklerdir. Bu özgürlükleri ise ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, sendikal özgürlükler ve çok partili sistem olarak sıralamaktadır. Bunlar, yönetilenlerin yönetenlerin baskılarından kurtulabilmeleri, onlara karşı durabilmeleri için gerekli olan ilkelerdir¹¹. Dolayısıyla, Gannuşi açısından demokrasi insanın kendisiyle, toplumuyla ilgili sorumluluk alma imkânı sağlayan,

¹⁰ Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 95.

¹¹ Raşid Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, çev. Osman Tunç (İstanbul: Mana Yayınları, 2015), 96.

eşitlik ilkesi gereğince psiko-sosyal açıdan gereksinimleri karşılama imkânını herkese açan, insanın çabasıyla ve emeğiyle gelmek istediği yere gelmesini sağlayan, onun gasp edilmiş haklarını, onurunu ve değerini geri veren son derece insanî bir sistem olarak ortaya çıkmaktadır.

Gannuşi'nin İslam ve demokrasi arasında bir çelişki ya da çatışma değil tersine bir uzlaşma olduğu konusundaki ısrarının sebebi de onun demokrasiye atfettiği bu niteliklerdir. Demokrasi, en temelde, vatandaşlığın eşitliği anlamına gelmekte ve vatandaşlarının çoğunluğunu dışlayan bir yapı, Gannuşi'ye göre, anti-demokratik ve kabul edilemezdir. Bu unsurların İslam'a yabancı olmadığını ileri süren Gannuşi, kendisini demokrasi ve onun temel ilkelerinden biri olan "kadın ve erkek eşitliğinin mutlak savunucusu"¹² olarak nitelendirmektedir.

2. İslam ve Demokrasi: Çatışma mı, Uyum mu?

İslamcı gelenekte demokrasiyi savunan ve İslam ile demokrasinin bağdaştığını söyleyenlerin yanı sıra, demokrasi karşıtı olan ve İslam ile demokrasinin farklı değerlere sahip olduğu ve bu değerler arasında bir uzlaşmanın mümkün olmadığını ileri süren kişiler de bulunmaktadır¹³. Yukarıda ifade edilenlerden anlaşılacağı üzere, Gannuşi ilk grubun içinde yani İslam ve demokrasi arasında bir çatışmanın değil, bir uyumun olduğunu savunanlar arasında yer almaktadır. İslam ve demokrasi arasında bir bağdaşmazlık görmeden diğer Müslüman düşünürler gibi, Gannuşi de demokrasi ve siyasal otorite ile halk arasındaki ilişkileri yöneten içtihat, icma, biat, maslahat ve şura gibi geleneksel İslamî ilkeler arasında bir uyumsuzluk görmemektedir¹⁴. Bu ilkelere ek olarak, İslam geleneği çağdaş demokrasi kavramı ve ilkeleriyle tam bir uyum içinde olan özgürlük, adalet, eşitlik, insan hakları, barış, hoşgörü vb.

¹² Alfred Stepan, "Tunisia's Transition and the Twin Tolerations", *Journal of Democracy* 23/2 (2012), 95.

¹³ Ahmet Koyuncu, "Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (07 Mayıs 2015), 705-727; Mohammad Dawood Sofi, *Rashid Al-Ghannushi* (Gateway East: Palgrave Macmillan, 2018), 77-78.

¹⁴ Tamimi, *Rashid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 95; Nazek Jawad, "Democracy in Modern Islamic Thought", *British Journal of Middle Eastern Studies* 40/3 (01 Temmuz 2013), 326.

değerlere de sahiptir¹⁵. Bu çerçeveden bakıldığında, İslam ve demokrasi arasında bir çatışmanın veya uyumsuzluğun olması için herhangi bir gerekçe bulunmamaktadır.

Gannuşi, demokrasinin İslam ile uyumlu olmayan bir ideoloji olduğunu ileri süren Seyyid Kutub¹⁶ vb. düşünürlerin etkisindeki çevrenin aksine, demokrasiyi İslam karşıtı bir ideoloji olarak görmemekte, tersine egemenliği halka veren, içerdiği ilkeler sayesinde iktidarın gücünü kontrol altında tutmayı amaçlayan bir dizi prosedürlerden oluşan bir mekanizma olarak görmektedir. Başka bir ifadeyle, Gannuşi demokrasinin halkın egemenliğini kabul etme, hegemonik iktidar tekeli ve yolsuzluğa karşı bir emniyet sübabı işlevini gören bir mekanizma olduğuna inanmaktadır¹⁷. Ancak İslam dünyasında gerek kendilerini İslamî dairenin içinde konumlandıranlar ve Batılılaşmış çevreler gerekse Batı'da birtakım insanlar, farklı gerekçelerle İslam ve demokrasinin bağdaşmaz olduğunu ileri sürmektedirler. Batı'da ve İslam dünyasındaki *Batılılaşmış* araştırmacıların ya da düşünürlerin konuyla ilgili görüşlerine çalışmanın sınırlarını aştığı için değinilmeyecektir. Ancak Gannuşi'nin konuyla ilgili görüşlerini daha iyi anlamak açısından, kendisini İslamî dairenin içinde konumlandıran ve itirazlarını İslamî argümanlara dayandıran, yani Gannuşi'nin tam tersi noktasından hareket eden İslamcı çevrelerin temel argümanlarına değinmek faydalı olacaktır.

İslam ile demokrasi arasında uyumdan ziyade, uyumsuzluk ve çatışma olduğunu ileri süren Müslüman çevrelerin beslediği kaynaklar ağırlıklı olarak Müslüman Kardeşler hareketi ve onun önde gelen düşünürü Seyyid Kutub (öl. 1386/1966), Cemaat-i İslam ve Mevdûdî (öl. 1399/1979), Hizbu't Tahrir, selefi gruplar vs. dir¹⁸. Bunların demokrasi ile İslam arasında telafi edilemez bir bağdaşmazlık olduğuna yönelik tezleri *egemenlik* kavramı üzerinden sürdürülmektedir. Buna göre egemenliğin kaynağını halk olarak gören de-

¹⁵ Ahmad Parray Tauseef, "'Islamic Democracy' or Democracy in Islam: Some Key Operational Democratic Concepts and Notions", *World Journal of Islamic History and Civilization* 2/2 (2012), 67.

¹⁶ Bican Şahin, "Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited", *Bilig* 37 (01 Aralık 2006), 189-206.

¹⁷ Sofi, *Rashid Al-Ghannushi*, 82.

¹⁸ Koyuncu, "Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları".

mokrazi ile onu Tanrı'nın bir özelliği olarak gören İslam arasında açık bir çatışma bulunmaktadır¹⁹. Örneğin Mevdûdî'ye göre, İslam'da Batılı anlamda bir demokrasiye yer yoktur. Çünkü İslam halkın egemenliğine dayanan bir anlayışı kabul etmemektedir. Bu anlamda İslam kendi politikasını Allah'ın egemenliği ve insanın, yeryüzünde onu temsil eden, halifeliği üzerinden inşa etmektedir. İrfan Ahmad'ın²⁰ kendisinden yaptığı alıntıya göre Mevdudî, demokrasiye ilişkin anlayışını şu şekilde ifade etmektedir:

“Günümüzde geliştirilen tüm demokratik sistemlerin... bir ülkenin sakinlerinin siyaset, ekonomi, ahlak ve toplumla ilgili yasaları formüle etme hakkına sahip oldukları... varsayımına dayandığı ilkesini açıkça anlamalısınız. Bu ideoloji kesinlikle İslamî ideolojinin tam tersidir. İslam tevhid (monoteizm) inancının ayrılmaz bir parçası olan Allah, insanların ve tüm dünyanın Efendisi ve Yöneticisidir. Bu nedenle, bu çağın demokratik ilkelerine dayanan bu tür meclislere ve parlamentolara üyeliğin haram olduğunu ve onlara oy vermenin de haram olduğunu söylüyoruz. Çünkü oy kullanmak, mevcut anayasaya göre görevi, tevhid inancına mutlak bir muhalefet içinde duran yasalar yapmak olan bir kişiyi seçmemiz anlamına gelir.”

Bu alıntıdan anlaşıldığı üzere Mevdudî, demokrasiyi insanlara siyaset, ekonomi, ahlak ve toplumla ilgili konularda yasa yapma hakkını tanıyan bir ideoloji olarak gördüğü için onu İslamî ideoloji ile bir karşıtlık içinde değerlendirmektedir. Burada dikkat çeken husus Mevdûdî'nin hem demokrasiyi hem de İslam'ı bir ideoloji olarak, üstelik birbirine zıt ideolojiler olarak, nitelendirmesidir. Ancak demokrasi ile İslam arasında bir karşıtlık görmeyen, Gannuşî'nin de içinde bulunduğu kesim demokrasiyi bir ideoloji olarak değil, çeşitli prosedürler içeren bir mekanizma olarak değerlendirmektedir²¹. Mevdûdî'ye benzer bir yaklaşım Seyyid Kutub'ta da görülmektedir: “Yeryüzünde Allah'ın krallığını kurmak ve insan krallığını ortadan kaldırmak, gücü gaspçıların elinden almak ve onu sadece Allah'a hasretmek... yalnızca Şeri-

¹⁹ Şahin, “Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited”, 191.

²⁰ “Democracy and Islam”, *Philosophy & Social Criticism* 37/4 (Mayıs 2011), 463.

²¹ Tauseef, “‘Islamic Democracy’ or Democracy in Islam: Some Key Operational Democratic Concepts and Notions”.

atın üstünlüğünü kurmak suretiyle insan yapımı tüm yasaların yürürlükten kaldırılması anlamına gelir"²².

Gerek Mevdûdî ve Seyyid Kutub'un gerekse İslam ve demokrasi arasında uyumsuzluk olduğunu iddia eden diğer çevreler, İslam'da hâkimiyetin Allah'a ait olduğunu ve bireylerin bu doğrultuda kurulan siyasal sistemin kurallarına rıza gösterdikleri için değil, Allah öyle emrettiği için uymak durumunda olduğunu ileri sürerler²³. Dolayısıyla hükümdarın otoritesi halkın rızasından değil, Allah'ın emirlerini uygulamakla yükümlü olduğu iddiasından kaynaklanmaktadır. Başka bir anlatımla, modern demokrasi uygulamalarının aksine, hâkimiyet bila kayd ü şart Allah'a ait bir hak ve bu hak, demokrasinin onu halka vermesi örneğinde olduğu gibi, devredilemez. Bu perspektiften meseleye yaklaşan demokrasi karşıtları, hâkimiyet *kayıtsız şartsız* Allah yerine halka tevdi edildiğinde, bunu Allah'a ait bir hakkın gasp edilmesi olarak görmektedirler. Bu bakış bizi, demokrasi ile İslam arasında olduğu ileri sürülen uyumsuzluğun, bu ikisi tamamen farklı ve birbirine zıt ilkelere dayandıkları için, metodolojik değil, ontolojik olduğu değerlendirmesine götürmektedir. Bunlar, Tamimi'nin²⁴ de belirttiği üzere, demokrasiyi Müslümanlara sunacak iyi hiçbir şeyi olmayan, emperyal Batı'nın bir ürünü ve İslam dünyasına yabancı bir norm olarak görmekte ve sunmaktadırlar.

Gannuşi bu anlayışa oldukça eleştirel bir yerden yaklaşmaktadır. Ona göre, burada hem demokrasi hem de hâkimiyet konusunda ciddi metodolojik ve kavramsal problemler bulunmaktadır. Çünkü bu tür yorumlarda bulunan insanlar hem sosyal ve beşerî bilimlerde yeteri kadar bilgi sahibi değiller hem de İslam'a ilişkin sığ bir literatürle aşılınmış durumdadırlar.²⁵ Bu sebeple, olguları aşırı bir basitlikle ele almaları onların içinde olduğu durumun doğal bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlara göre "İslamî yönetim Allah'ın yönetimidir, demokrasi ise halkın yönetimidir." Dolayısıyla, bu iki anlayış arasında uzlaşmaz bir çelişki bulunmakta ve demokrasi, *hüküm Allah'ındır*

²² Charles Tripp, "Sayyid Qutb: The Political Vision", *Pioneers of Islamic Revival*, ed. Ali Rahnama (London: Zed Books, 1994), 171.

²³ Tripp, "Sayyid Qutb: The Political Vision", 168.

²⁴ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 69.

²⁵ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 185.

ilkesiyle açık bir aykırılık içinde bulunduğu için “küfür ve şirk”²⁶. Gannuşi siyasi ve toplumsal meselelerin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu dolayısıyla bu denli basitleştirilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre “hüküm Allah’ındır” ilkesi, aslında, devrimsel bir boyut taşımaktadır. Ancak demokrasi karşıtları onu anlamada yetersiz kalmaktadırlar. Bu ilkenin devrimci niteliği kralların, despotların ve ayrıcalıklı sınıfların hâkimiyetine, onların güç ve servet tekeline, Allah adına konuşma yetkisine sahip olduklarını ileri süren ve bunu tekeline alan din adamlarının bu imtiyazına son vermesinden kaynaklanır. Bu çerçevede, Gannuşi’ye göre, “hüküm Allah’ındır” ilkesi, hükümdarın yetkilerine kısıtlama getirme ve onun yaşamadan ziyade, yürütme alanında faaliyet göstermesi anlamında devrimcidir. Onun anlamı, “Allah’ın bir bedene girip doğrudan ya da din adamları aracılığıyla” hükmetmesi değil, “kanunun ve ümmetin [halkın] hükmetmesidir”²⁷. Gannuşi açısından, bu kaideden yola çıkarak İslam ile demokrasi arasında bir çelişki olduğunu ileri sürmek mümkün olmadığı gibi, tam tersine, ikisi arasında bir uyum olduğu sonucuna varılabilir. Bu nedenle, Gannuşi, demokrasiyi şirk ve küfür olarak değerlendiren İslamcı çevrelere karşı oldukça sert eleştiriler getirmektedir:

“İslamcılar arasında demokrasiyi eleştiren ve onu küfür olarak değerlendirenlerin hiçbir düşünceleri yoktur. Onlar, anayasal ve hukuksal bir kültüre sahip olmayan insanlardır. Felsefi ve siyasi bir kültürleri olsa, onu kullanarak bir karar mekanizması olarak Demokrasi ile Batı demokrasilerinin içeriğini birbirinden ayırabilirler. (...). Demokrasi, çoğunluğun otoritesini tanımaması, karar almada baskıcı bir azınlığa değil çoğunluğun görüşüne itibar etmesi bakımından sağlıklı bir araçtır. Bu araç sayesinde iktidarın kansız ve devrimsiz olarak el değiştirmesi mümkün olmaktadır”²⁸.

Bu açıdan, Gannuşi, İslam ve demokrasinin pek çok ortak özelliğe sahip olduğu konusunda ısrarcı bir tavrın içindedir. Ona göre, bunlar, bir arada

²⁶ Raşid Gannuşi, *Sivil Toplum ve Laiklik*, çev. Gülşen Topçu (İstanbul: Mana Yayınları, 2010), 178.

²⁷ Gannuşi, *Sivil Toplum ve Laiklik*, 178.

²⁸ Raşid Gannuşi, *Raşid Gannuşi ile İslami Hareket Üzerine Söyleşiler*, çev. İbrahim Akbaba - Ramazan Yıldırım (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1994), 91.

yaşama idealini gerçekleştirecek sağlam bir zemin oluşturmaktadır²⁹. Bu özellikler arasında egemenliğin halka ait olduğu tezinin yanı sıra, sivil özgürlükler, siyasal ve kültürel çoğulculuk, tolerans, eşitlik vb. daha pek çok unsur sayılabilmektedir³⁰. Gannuşi, Tunus'ta Nahda hareketi olarak yaşadıkları tecrübenin İslam ile demokrasi arasında tam bir uyumun olduğunu gösterdiğini ileri sürmektedir. Ona göre, İslam'da örgütlü bir dinî hiyerarşinin olmaması sebebiyle bir teokrasi de bulunmamaktadır. Bu açıdan, İslam'da devlet sivildir ve insanlar kendi yönetimlerini ve yöneticilerini seçmekte özgürdürler. Yönetim, hepimizi gözeten Tanrı'nın adına değil, halkın olmalıdır ve halk için çalışmalıdır³¹.

Gannuşi'nin İslam ile demokrasi arasındaki uyumluluk teorisi, İslam'da yönetimin siyasal eylemi, halkın hesap sormasına açık sivil bir otoriteyi temsil ettiği varsayımına dayanmaktadır. Bu, İslam'da teokrasiye yer olmayacağı anlamına gelen bir başka unsurdur. Çünkü politikacılar yanlış davranışlarda bulduklarında bireyler ya da gruplar onlara karşı çıkabilme ve onları eleştirebilme imkânına sahip olmalıdırlar. Yöneticiler yanlış davranışlarda bulduklarında, onlara karşı durmak ve onları düzeltmeye çalışmak, İslam'daki "iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak" prensibinin gereğidir. Gannuşi'ye göre, Müslümanlar siyasal otorite ile halk arasındaki ilişkileri yönetmek için şura prensibine başvurmakla emrolunmuşlardır. Bu nedendir ki, günümüz Müslümanlarının şurayı kurumsallaştırmak ve uygulamak için seçimler, parlamenter sistem, güçler ayrılığı vb. gibi uygun araçları demokraside aramaları tavsiye edilir³².

Devlet düzeyinde bu temel İslamî prensibin uygulanması asırlarca askıya alınmış veya en azından sınırlandırılmış olduğunu ileri süren Gannuşi, İslamcı hareket demokrasiye inanmasa bile, pragmatik açıdan onu desteklemesi gerektiğini, çünkü diğer alternatifin diktatörlük olduğunu belirtir. Bir diktatörlüğün hüküm sürdüğü bir ortamda İslamcı hareketlerin varlığını sürdür-

²⁹ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 80; Jawad, "Democracy in Modern Islamic Thought", 325.

³⁰ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 90.

³¹ Rached Ghannouchi, "Islam and Democracy in Tunisia", *Journal of Democracy* 29/3 (2018), 6.

³² Rachid Ghannouchi, "Islam and Freedom Can Be Friends", *The Observer* (1992).

bilmesi, demokrasidekine oranla çok daha az olası olduğu ise bir vakıdır. Ona göre, Arap toplumlarının çoğunda ana muhalefet grubu haline gelen ve dolayısıyla diktatörlük rejimlerinin zulüm ve baskısının ana hedefi haline gelen İslamî hareketlerin demokrasiyi savunmaktan başka çıkar yolu yoktur. Demokrasi bir taraftan kurtuluşun umudunu, dışlanmanın ve zulmün bitmesini temsil ederken, öte yandan yetkiyi devretmenin barışçıl bir yolunu temsil etmektedir. Müslüman toplumlarda İslamcı hareketler çoğunluğu oluştururken despotik yönetim ise azınlığı oluşturmaktadır. Dolayısıyla demokrasinin işlediği bir yapıda çoğunluğu oluşturan kesim iktidara geleceğine göre, İslamcı hareketlerin demokrasiye karşı çıkmalarının bir anlamı bulunmamaktadır. Fakat her şeyden önce "bizzat değeri için demokrasiye ihtiyaç vardır. O, Müslümanların kendi modern şura temelli yönetim sistemlerini yeniden kurmak için bugün büyük ölçüde yararlanabilecekleri bir dizi mekanizma sağlamaktadır"³³.

Özetlemek gerekirse, Gannuşî İslam ile demokrasi arasında uyumsuzluk bahsinde ileri sürülenlerin bir geçerliliğinin olmadığını, bu konuda aşırı söylemlerde bulunan kesimlerin meseleyi etraflı bir şekilde anlamak ve değerlendirmek için gerekli niteliklere sahip olmadıklarını ileri sürmektedir. Ona göre, İslam ve demokrasinin birbiriyle çatışması bir yana, onlar arasında bir uyumun olduğu gerçeği apaçık ortadadır. Üstelik Müslümanların kendilerini gerek kamusal alanda gerekse siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda var edebilmeleri için demokrasiye ihtiyaçları vardır. O, gerçek demokrasilerde kaybedenlerin değil, sadece kazananların olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, demokrasiyle İslam arasında olduğunu ileri sürdüğü uyumluluk tezini, kendi kişisel kanaatine değil bizzat İslamî prensiplere dayandırmaktadır. Gannuşî, bu anlayıştan hareketle demokrasiye İslam'ın içinde bir zemin bulunabileceği iddiasındadır.

3. Gannuşî'ye Göre Demokrasinin İslamî Temelleri

Demokrasi ile İslam arasında bir çatışma değil tersine, bir uyum olduğu düşüncesi, Gannuşî'nin yanı sıra, pek çok çağdaş İslamcı düşünür tarafından paylaşılan bir husustur. Bu düşüncüyü temellendirmek için demokratik anlayış ve ilkelerle uyum içinde olduğu ileri sürülen İslamî kavram ve pratiklere mü-

³³ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 90.

racaat edilmekte ve bunlar demokrasiye dair İslamî kökenler olarak değerlendirilmektedir. Söz gelimi, Hasan Turâbî (öl. 1486/2016) demokrasiyle İslam'ın bağdaştığını göstermek için biat kavramını örnek verir. Ona göre, Avrupalılar demokrasiyi İslam ile kurmuş oldukları bağlantılarından geliştirmişlerdir. Batılı demokrasinin İslamî kökenlerini arayanlar arasında yer alan bir diğer düşünür Tawfiq al-Shāwī'dir. O, demokrasiyi İslam'daki şuranın Avrupa versiyonu olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, İslam ile demokrasi arasında bir uyumsuzluğun olmadığını ileri süren Müslüman düşünürler arasında, Gannuşi'nin demokrasi konusunda en fazla etkilendiği isimlerden biri olan Malik b. Nebi, Abdulkerim Suruş, Yusuf Karadavî ve daha birçok kişi sayılabilir³⁴.

Gannuşi demokrasiyi, Batı dünyasının medeniyete sunduğu pozitif katkıları ya da başarıları arasında görmektedir. Bazı Müslüman entelektüellerin aksine o, demokrasi ve siyasal otorite ile halk arasındaki ilişkileri yöneten içtihat, icma, biat ve şura gibi geleneksel İslamî ilkeler arasında bir çatışma ya da çelişki görmemektedir. İslam ile Batı demokrasisinin gelişimi arasındaki tarihsel bağı ortaya koymak için Gannuşi demokratik anlayışların ve liberal demokratik değerlerin kökünün, İslam uygarlığının etkilemiş olduğu Orta Çağ Avrupası'nda aranması gerektiğini ileri sürer. Ona göre, demokrasi bugün İslamî idealleri hayata geçirme imkânını sunmaktadır. Örneğin İslam şuraya başvurulmasını emretmektedir, Gannuşi'ye göre bu emri yerine getirebilmek için gerekli olan imkânı sadece demokrasi sağlayabilmektedir³⁵. Gannuşi'nin bu anlayışı İslamî kurum ve kavramlara ilişkin indirgeyici bir bakışa sahip olduğu gerekçesiyle demokrasi karşıtı İslamî çevreler tarafından eleştirilmiştir. Bu minvalde, örneğin, Abdul Rashid Moten şu eleştiriyi getirmektedir:

“İnsanların kendi kendilerini yönetmeye katılması anlamına gelen şura uygulaması parlamenter demokrasiye dönüştürüldü; ümmetin veya önde gelen ulemanın bir düzenleme üzerindeki mutabakatı anlamına gelen icma kamuoyu kavramıyla eş anlamlı hale geldi ve toplumun yararına olduğu dü-

³⁴ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*; Tauseef, “‘Islamic Democracy’ or Democracy in Islam: Some Key Operational Democratic Concepts and Notions”; Jawad, “Democracy in Modern Islamic Thought”; Koyuncu, “Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları”.

³⁵ John L. Esposito - John Voll, *Makers of Contemporary Islam* (New York: Oxford University Press, 2001), 114.

şünülen bir duruma atıfta bulunan maslahat liberal fayda kavramına dönüştürüldü”³⁶.

Ancak Gannuşi, kendisi ve onun gibi düşünenlere yönelik bu tarz eleştirilerin aksine, İslam ile demokrasi arasındaki benzerlikleri vurgulamanın bir sakıncasının bulunmadığı görüşündedir. O, demokrasiye bir ideoloji ya da din muamelesi yapmadığı için demokrasiyi, kimi İslamcı çevrelerin ileri sürdüğü gibi, İslam karşıtı ya da İslam’ın alternatifi olarak görmemektedir. Tersine, Gannuşi, İslam’ın derinliklerine kök salmış olan icma, şura, içtihat vb. kavramların demokrasinin İslamî kökenlerine işaret ettiği görüşündedir. Bir röportajında bu tarz dinî kavramların demokrasi gibi seküler bir kavramla eşdeğer tutulmasının ne kadar uygun ve doğru olduğuna ilişkin soruya şu cevabı vermektedir:

“Gerek İslam’da gerekse demokraside kabul edilen kolektif düşünce bu ikisini birbirine uyumlu kılar. Eğer danışmanlar / seçmenler Müslümansa o zaman onlar doğal olarak İslamî bir düşünce ile geleceklerdir. Ancak İslam’a karşı ve ant-i İslamî unsurları kabul ediyorsa, o zaman çözüm yolu onları eğitmek ve farkında kılmaktır”³⁷.

Gannuşi, İslam’da demokrasinin kökenlerinin örneği olarak ileri sürdüğü içtihat, icma ve şura gibi kavram ve kurumların, demokraside yer alan çoğulculuk ile aynı işlevi yerine getirdiğini savunmaktadır. Bunlar, ona göre, İslam’ın uygulama alanında demokrasi ve çoğulculuğun gerektirdiği pratiklere zaten yabancı olmadığını göstermektedir³⁸. Ayrıca ideal demokrasi gücün merkezde toplanmasını değil dağıtılmasını tavsiye etmektedir. Yani kararların bireysel değil ortaklaşa ve şartların dikte ettiği durumu göz önünde bulundurarak alınmasını ön görmektedir. Gannuşi’ye göre, Kur’an da “onların kararları aralarında şura -danışma- iledir” (42/38) ayetiyle bunu teşvik etmektedir. Karar alma süreçlerine katılım oranı ne kadar fazla ise kararın dayandığı zemin de, dolayısıyla kararın meşruiyeti de, o denli güçlü olur. Bu sebeple, İslam da tıpkı demokrasi gibi katılımın geniş olmasını hedeflemektedir. Gannuşi, İslam ile demokrasinin sadece hedeflerinin değil, bu manada, düşmanlarının da,

³⁶ akt. Sofi, *Rashid Al-Ghannushi*, 86.

³⁷ akt. Sofi, *Rashid Al-Ghannushi*, 87.

³⁸ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 80.

ortak olduğunu ileri sürmektedir. Diktatörlük ve istibdat hem demokrasinin hem de İslam'ın düşmanıdır. İslam ile demokrasi arasında farkların da olabileceğini ancak bunların tolere edilebilir durumda olduğunu düşünen Gannuşi'ye göre seçimler, referandumlar, parlamento, çoğunluk ve iktidarın barışçıl yollarla el değiştirme yöntemi gibi demokrasinin kullandığı araçlar, İslam'ın da açıkça ortaya koyduğu ve benimsediği yönetim araçlarıdır³⁹.

Gannuşi'nin demokrasi ile İslam arasında bir uyumsuzluktan ziyade, uyumun söz konusu olduğuna yönelik ısrarı, onun elbette demokraside özellikle de Batı'nın liberal demokrasisinde hiçbir problem ve çelişki görmediği anlamına gelmemektedir. Batı demokrasisiyle ilgili ciddi eleştirilere de görüşlerinde yer veren Gannuşi, bununla birlikte demokrasiyi hem mevcut en iyi seçenek olarak görmektedir hem de İslamî prensiplerin gerçekleşmesi için fırsat sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirmektedir. Buna ilaveten, İslam geleneğinde bulunan, halkın yönetime ve karar alma süreçlerine katılması anlamına gelen şura; herhangi bir düzenlemeyle ilgili uzlaşma aramayı teşvik eden icma; farklı görüş, anlayış ve yorumlara kapı açan içtihat ve daha pek çok kavram ve kurum, Gannuşi'nin penceresinden, demokrasinin İslamî temellere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

4. Gannuşi'nin İslamî Demokrasi Anlayışı

Gannuşi demokrasi sisteminin Batı tecrübesinin bir sonucu olduğu görüşünü kabul eder. Ona göre, demokrasiyi sadece bir yönetim sistemi olarak değil, aynı zamanda bir felsefe olarak gören Müslümanların demokratik kurum ve mekanizmalarla bir problemi yoktur. Onların problemi, daha ziyade, demokrasi kisvesi altında işleyen sekülerizm ve milliyetçilik değerleriyedir. Gannuşi, liberal Batı demokrasilerdeki asıl problemlerin onların kurumları ve mekanizmalarında değil, "finans ve medyanın oynadığı rolle bu mekanizmaları, nihayetinde insanları değil etkili finansal ve politik merkezleri temsil eden tercihleri üreten hilelere dönüştüren materyalist felsefede"⁴⁰ yattığını belirtmektedir. Demokrasi, materyalist felsefî içeriğinden soyutlanması durumunda, İslam ve Müslümanlar açısından bir problem olarak değil, bir

³⁹ Gannuşi, *Raşid Gannuşi ile İslami Hareket Üzerine Söyleşiler*, 90.

⁴⁰ Azzam S. Tamimi, "Islam and Democracy from Tahtawi to Ghannouchi", *Theory, Culture & Society* 24/2 (01 Mart 2007), 54.

imkân olarak değerlendirilecektir. Bu, Gannuşi'ye göre, aynı zamanda İslamî bir demokrasinin de yolunu açan bir unsurdur. Gannuşi, materyalist felsefi içeriğinden boşaltılan bir demokrasinin köken olarak aslında İslamî olduğu ve Batılılar tarafından geliştirilerek, bugünkü haline kavuşturulduğunu ileri sürmektedir:

“[Demokrasiyi] materyalist felsefi içeriğinden soyutlayabilir ve iman değerleriyle donatırsak ve onda takvanın esas olmasını sağlayabilirsek, işte o zaman demokrasinin aslında bize ait olan bir sermaye olduğunu söyleyebiliriz. Aslında o, İslam’daki ifadesiyle şuradan başka bir şey değildir. (...) Batılılar şura düzenini bizden aldıktan sonra geliştirmiş ve siyasal bir düzen haline getirmişlerdir. (...). İslam’ın getirdiği şura sisteminde herkes katılımında bulunmakta ve çoğunluğun yani bütün ümmetin düşüncesi alınmaktaydı. (...). Çoğunluk, ümmet gibi nüfusun tamamına yakınının katılımının istenmesi, siyaset sahasına İslam’ın taşıdığı bir yeniliktir”⁴¹.

Demokrasiyi İslamileştirmek olarak da okunabilecek bir tez öne süren Gannuşi, bu çerçevede İslamî demokrasiyi diğer demokrasi sistemlerinden farklılaştırma arayışı içine de girmektedir. Diğer taraftan, o, Batılı demokrasi kurumlarını olumlu bulmakla birlikte, onların hala gelişme sürecinde olduklarını ve bu sürece İslam’ın özellikle ahlakî ilkeler biçiminde katkı yapabileceğini savunmaktadır. Bu açıdan İslamî demokrasi “ahlakî içeriğini şeriatın yüce prensiplerinden” elde ederek liberal demokrasilerden ayrılmaktadır. Liberal demokrasilerde aşkın bir ahlak bulunmamaktadır ve bu durum demokrasiyi “zenginlerin ve güçlülerin çıkarı için insanların zenginler ve güçlüler tarafından yönetilmesine” dönüştürmektedir. İslam’ın değer sisteminde bulunan aşkın ahlak ilkeleriyle demokratik prosedürleri mezcederek bir İslamî demokrasi modeline ulaşmak isteyen Gannuşi’nin retoriğinde, İslamî demokrasi modeli sadece Müslüman dünyada yaygın olarak bulunan otoriterlik problemlerini çözmekle kalmayacak, aynı zamanda liberal demokrasinin aksayan yönlerini de telafi edecektir⁴².

Gannuşi, İslamî bir demokrasinin ya da yönetim sisteminin çoğunluğun yönetimini, özgür seçimleri, özgür basını, azınlıkların korunmasını seküler ya

⁴¹ Gannuşi, *Raşid Gannuşi ile İslami Hareket Üzerine Söyleşiler*, 91.

⁴² Tamimi, “Islam and Democracy from Tahtawi to Ghannouchi”, 54.

da dinî, bütün partilerin eşitliğini ve kadın haklarını içerdiğini savunmaktadır. Ona göre, çoğu İslamcı aktivist demokrasiyi yabancı müdahalesi ve inançsızlıkla ilişkilendirirse de demokrasi böyle bir şey değildir. Aksine o, oy sandıkları aracılığıyla hükümet otoritesi için düşünce ve toplanma özgürlüğü ile barışçıl rekabeti garanti eden bir dizi mekanizmadan oluşmaktadır. Gannuşi, demokrasi karşıtı olan İslamcı hareketlerin tutumunu sert bir dille eleştirmektedir: “İslamî hareketlerin demokrasiye karşı olumsuz tutumu onları geride tutmaktadır. İslamî faaliyette demokrasinin yerine geçebilecek modern bir tecrübemiz yok. Demokrasinin İslamîleştirilmesi şuranın uygulanmasına en yakın şeydir. Bu düşünceyi reddedenler tek-parti sisteminin yönetiminden farklı hiçbir şey üretmediler”⁴³.

Gannuşi'ye göre, Müslüman milletleri ezen ve öğüten demokrasi değil, diktatörlük ve totalitarizmdir. Diktatörlük ve istibdat rejimlerinin baskıları altında zulme uğramalarına rağmen, kimi Müslümanların demokrasiyi hedef tahtasına oturtmalarına ve gerçek düşmanları olan diktatörlükle mücadele etmek yerine demokrasiyle didişmelerini görmenin kendisini hayretler içinde bıraktığını belirten Gannuşi, bu insanların sanki “ezilenler, baskıya uğrayanlar biziz. Ama fırsatını bulur ve iktidara gelirse, biz de onları ezeceğiz” demeye getirdiklerini ifade etmektedir⁴⁴. Ancak aslolan hukukun üstünlüğüne, özgürlük, eşitlik ve insan hakları prensiplerinin gereklerine riayet etmektir. Bunları medeniyetin temel bileşenleri olarak gören ve onların yürürlükte oldukları rejimleri diktatörlüklere tercih edilebilir bulan Gannuşi, bu prensiplerin günümüz İslam dünyasından ziyade, Batılı ülkelerde bulunduğunu, dolaşısıyla şeriatın resmi hukuk olduğu, ancak özgürlüklerin kısıtlandığı bir ülkedense özgürlüklere hassasiyet gösteren laik bir devlette yaşamanın daha iyi bir seçenek olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, bir Müslümanın Avrupa ya da Amerika gibi gayrimüslim bir ülkede yaşayabilip yaşayamayacağı tartışmasında o, din özgürlüğünün olduğu herhangi bir laik demokratik ülkenin daru'l harbtan ziyade daru'l İslam, yani İslam yurdu olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir⁴⁵.

⁴³ Rashid Ghannushi, “Self-Criticism and Reconsideration”, <https://www.Milligazette.Com/> (2004).

⁴⁴ Gannuşi, *Raşid Gannuşi ile İslami Hareket Üzerine Söyleşiler*, 92.

⁴⁵ Esposito - Voll, *Makers of Contemporary Islam*, 114.

Gannuşi, İslamî demokrasiyi her ne kadar eşitlik ve özgürlük esaslarına dayalı bir yapı olarak tasavvur etse de onun İslamî karakterinin, doğal olarak sınırlar koyabileceğini ve onun kurumlarını etkileyebileceğini öne sürer. Bu çerçevede, Gannuşi'ye göre modern devlette vatandaşlık Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit olduğu ve ortak bir ulusa sahip olduğu bir temele dayanmalıdır. Gannuşi, bütün bunların İslam tarafından garanti edildiğine inanır. Ancak ırk, inanç, etnik kökene bakmaksızın bütün insanların eşit haklara ve özgürlüklere sahip olduğunu savunsa da, gayrimüslimleri "korunanlar" olarak kodlayan geleneksel İslamî anlayışı terk etmemekte, dolayısıyla iki vatandaşlık kategorisi öngörmektedir. Müslümanlar, Gannuşi'nin "genel vatandaşlık" olarak nitelendirdiği şartsız vatandaşlığa, gayrimüslimler ise özel vatandaşlık olarak nitelenen şartlı vatandaşlığa sahiptir. İkinciler, tam bir vatandaşlığa sahip olmalarına rağmen, vatandaşların çoğunluğu inançlarının kamusal yaşamı etkilemesini tercih edebilir. Bu nedenle de devlet gayrimüslimlere yönetimde önemli konumlara gelmelerini yasaklayabilir⁴⁶.

Gannuşi'nin, çerçevesini çizdiği demokrasinin İslamî devlet anlayışıyla karşıtlık içinde olmadığı, tersine onun bir İslamî devletin varlığını gerektirdiği hatta yaşamasının ona bağlı olduğunu savunduğu görülmektedir. Ona göre, İslamî bir devlet kavramı vardır. İslam bir din, dolayısıyla bir davranış kodu ve yönetim sistemine dair bir dizi prensibe sahip olduğu ve doğasının da çok yönlü olması sebebiyle bir İslamî bir devlet gereklidir. Bu sebeple, Gannuşi açısından, İslamî bir devletin varlığı dini desteklemek için hayati bir öneme sahiptir. Çünkü bir İslam devletinin olmaması, İslam'ın yasalarını etkisiz ve amaçlarını da gerçekleştirilemez kılacağı için kesinlikle dine zarar vereceği gibi, İslamî bir demokrasinin ortaya çıkmasını da imkânsız kılar. Gannuşi, bu doğrultuda Medine İslam devletine gönderme yapar ve bu devletin hukukun üstünlüğüne öncelik vererek, onu yöneticinin iradesinden ayırdığını iler sürmektedir⁴⁷. Ona göre, İslamî devlet meşruiyetini biri Kur'an ve sünnetin bir kombinasyonu olan şariat diğeri de İslamî hükümet sisteminin kendi felsefesi

⁴⁶ Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 396.

⁴⁷ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 94-105; Jawad, "Democracy in Modern Islamic Thought", 328.

ve hukukunu elde ettiği otorite olarak şura olmak üzere iki kaynaktan almaktadır⁴⁸.

İslam'ın yönetici ve yönetilenleri hem tanımladığını hem de seçtiğini ifade eden Gannuşi, yöneticiler ile toplum arasında bir sözleşme olduğuna dair inancı desteklemek için geleneksel liderlik kavramlarını, danışma, uzlaşma gibi kavramları, günümüz demokrasi anlayışını andıran bir biçimde yeniden yorumlayarak toplumun kendisine karşı sorumlu olan yöneticilerini seçmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Gannuşi İslam devletlerinin seçilmiş meclisler ya da konseyler, halk oylaması ve Batılı özgürlük ve hukukun üstünlüğü değerleri gibi danışma formlarının yeniden tanımlanmasında ve kurumsallaşmasında Batılı liberal geleneklerden yararlanması gerektiğini düşünmektedir⁴⁹. Çünkü bu gelenekler topyekün İslam'a aykırı değerlerdir ve "Müslümanlar olarak bizim dinimiz de bünyemize uygun mekanizmalardan yararlanmamızı engellemektedir"⁵⁰.

Gannuşi bir din olarak İslam'ın insanlığın temel ihtiyaçlarını korumak ve garanti etmek amacıyla indiğini belirtmektedir. Bunu başarmak için İslam; inanma hakkı, seçme hakkı, yaşam hakkı, eğitim hakkı, ifade özgürlüğü hakkı, aile kurma hakkı ve özel mülkiyet hakkı da dâhil insan haklarının genel çerçevesini içeren garantileri sağlamaktadır. Gannuşi, bireylerin özgürlüğü ile halkın çıkarları arasında bir karşıtlık olmaması, bunlar arasında bir uyumun söz konusu olması gerektiğini ve ikisi arasında bir çıkar çatışması meydana geldiğinde ise halkın çıkarlarına öncelik verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

"Kişi kamu yararına aykırı hareket etmedikçe kendi hakları zımında tasarrufta bulunduğu sürece hiç kimse ona sataşamaz. Her halükârda İslam'da özgürlük teorisi, hak ve kamu yararına ters düşmediği sürece her şeyde ferdin mutlak özgürlüğünü esas alır. Kişinin tasarrufları hakka ve kamu yararına ters düşerse, bu, başkalarının hukukuna tecavüz sayılacağından sınırlandırılır"⁵¹.

⁴⁸ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 80.

⁴⁹ Esposito - Voll, *Makers of Contemporary Islam*, 115.

⁵⁰ Gannuşi, *Raşid Gannuşi ile İslami Hareket Üzerine Söyleşiler*, 94.

⁵¹ Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 49.

Böylece Gannuşi, İslam ve demokrasi arasındaki uyumun bir başka yönüne vurgu yapmış olmaktadır: Demokratik kültürün temel bir prensibi olarak kamu yararı, gerektiği zaman, bireysel özgürlükten önce gelmektedir.

Bilindiği üzere, demokrasilerin olmazsa olmaz unsurlarından bir tanesi de çoğulculuktur. Gannuşi, çoğulculuk konusuna İslam'ın hem teorik olarak hem de pratik olarak yabancı olmadığını ileri sürmektedir. İslam toplumu, Gannuşi'ye göre, daha ilk dönemlerinden itibaren çok seslidir ve bu toplumdaki Hristiyan, Yahudi veya müşrik herkesin vatandaşlık hakkı tanınmış ve toplumu oluşturan unsurlardan hiçbiri vatandaşlık konusunda ayrımcılığa uğramamıştır⁵². İslam'da çoğulculuğun olmadığını ileri sürenlere karşı Gannuşi, eğer bu şekilde olsaydı o zaman Hz. Muhammed'in Yahudileri, Hristiyanları ve diğer gayrimüslim unsurları Medine'deki Müslüman toplumunun bir parçası yapmasının ve onların vatandaşlık haklarını garanti etmesinin bir anlamının olmayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla İslam, ona göre, çoğulcu bir yapıya sahiptir ve çoğulculuğu koruduğu da tarihsel bir olgu olarak ortadadır. Aksi durumda en eski kilise ve sinagoglar Müslüman ülkelerde bulunmazdı. Eğer İslam çoğulculuğu korumasaydı, azınlıkların ve onların ibadet yerlerinin hayatta kalmasına olanak tanımasaydı bugün radikal gruplar ne zulmetmek için azınlıkları ne de yakıp yıkmak için kilise ve tapınakları bulabilirdi⁵³. O, ayrıca, tarihsel olarak Müslümanların yönetimi altında gayrimüslimlerin yaşayabildikleri, ibadet edebildikleri, yazabildikleri ve faaliyet yürütebildikleri Endülüs örneğine de göndermede bulunmaktadır⁵⁴.

Gannuşi, demokrasinin düşünce ve inanç özgürlüğü bağlamında çoğulculuğa ve toleransa yaptığı vurguya İslam'ın kutsal metinlerinden referanslar vererek, meselenin İslam'da sadece pratik değil, teorik bir zemininin de bulunduğunu gösterme yoluna gitmektedir. Vatandaşların düşünme, konuşma ve özgür bir biçimde örgütlenme özgürlüğü, İslam'da "*dinde zorlama yoktur*" (2:256) gibi hayati öneme sahip bir ilkeyle ortaya konulmuştur. İnsanlar, kamusal alanda başkalarının haklarını ihlal etmedikleri ve onlara saygı gösterdikleri müddetçe neye inanmak istedikleri ve ne yapmak istedikleri konusun-

⁵² Gannuşi, *Raşid Gannuşi ile İslami Hareket Üzerine Söyleşiler*, 98.

⁵³ Ghannouchi, "Islam and Democracy in Tunisia", 8.

⁵⁴ Esposito - Voll, *Makers of Contemporary Islam*, 116.

da özgür olmalıdır. Gannuşi açısından özgürlüğün, özellikle kadın hakları ve azınlık haklarını içeren insan haklarının olmadığı bir demokrasi gerçek bir demokrasi değildir⁵⁵.

Akıl ve iradeyle birlikte seçim özgürlüğü hakkını vekâletin temel bir gereği olarak gören Gannuşi, Kur'an'da seçim özgürlüğünün önemsendiğini ve ona çoğunlukla negatif bir yolla, başka bir ifadeyle zorlamayı yasaklayan bir formda vurgulandığına işaret etmektedir. O, bu konuda Kur'an ayetlerinin yorum gerektirmeyecek kadar açık olduğunu ifade eder: "Dinde zorlama yoktur" (2:256), "Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin" (10:29), "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündeki insanların hepsi toptan iman ederdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?" (10:99), "Onların üzerinde bir zorba değilsin!" (88:22), "Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin" (50:45)⁵⁶. Gannuşi'ye göre bu ayetler, İslam'ın bir başkasını herhangi bir şeye zorlamaya açık bir şekilde karşı çıktığını göstermektedir. Ayrıca, eğer Kur'an'a bütüncül bir şekilde bakılırsa, onun Allah'ın insanoğlunu ayırmedici bir özellik olan seçme özgürlüğüne sahip olarak yarattığını vurguladığı açıktır. Kur'an, açık bir biçimde, eğer Allah dileseydi bütün insanları aynı kalıpta ve aynı dili konuşanlar olarak yaratabileceğini ifade eder. Bunun yerine Kur'an, Allah'ın bir yaratımı olarak insan ırkının çeşitliliğini, farklı etnik ve dinî grupların altını çizmeyi ve hepimize yaşamlarımızı ve temel alacağımız değer ve inanç sistemlerini oluşturma imkânını sunmayı seçtiğini vurgulamaktadır⁵⁷. Dolayısıyla İslam'ın içindeki ve dinler arasındaki çoğulculuk ve farklılıklar, herhangi bir birey veya grup tarafından yıkılamayacak ve yok edilemeyecek olan insan türünün evrensel ve doğal yasaları olarak görülmekte ve bu durumu bozmaya yönelik her girişim yaratılışın doğasına aykırı olarak kabul edilmektedir.

İslam'da çoğulculuğun sadece toplumsal ve kültürel alanlarla sınırlı olmadığını savunan Gannuşi, siyasal alanda da çoğulculuğa yer olduğunu ileri sürmektedir. Gannuşi bu bağlamda konuyu ele alırken, Batılı liberal ve Marksist perspektifler eşliğinde meseleye mukayeseli bir biçimde yaklaşmaya ça-

⁵⁵ Ghannouchi, "Islam and Democracy in Tunisia", 6.

⁵⁶ Raşid Gannuşi, *İslam Toplumunda Vatandaşlık Hakları* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 82-83.

⁵⁷ Ghannouchi, "Islam and Democracy in Tunisia", 7.

lısmaktadır. İlk durumda, liberal Batı anlayışı çerçevesinde, siyasal çoğulculuk siyasi gücün birbirinin eylemini sınırlayan çeşitli kurumlar aracılığıyla dağıtılması kaçınılmaz bir *kötülük* olarak değil, iktidarın tekelinin önlemek ve yönetilen ile yöneten arasında bir denge kurmak için gerekli bir *iyi* olarak görülmektedir. Gannuşi'nin "Sovyetler Birliği ve benzerlerinin Marksist demokrasileri" olarak nitelendirdiği ikinci durumda ise çoğulculuk Marksizmin ortadan kaldırmaya çalıştığı bir sınıf bölünmesi süreci olarak itham edilmektedir. Gannuşi, daha sonra İslamcı siyasal düşüncenin, çağdaş İslamcı hareketlerin ve partilerin siyasal çoğulculuk meselesine nasıl yaklaştıklarını irdeleyerek onları siyasal çoğulculuğa karşı çıkanlar ve destekleyenler olarak ikiye ayırmaktadır. Kendini ise siyasal çoğulculuğu destekleyenlerden yana konumlandırmaktadır. Ona göre, siyasal çoğulculuk vatandaşları kamusal alanda sorumluluklarını üstlenmeleri için eğitmek ve güçlendirmek için en uygun çerçeve olabilir. Siyasal çoğulculuk kavramı oldukça yeni olmasına ve klasik İslamî literatürde açıkça yer almamasına rağmen, Gannuşi'ye göre geleneksel İslamî toplumun bu konuda tecrübeleri bulunmaktadır. Burada o, Hz. Ali taraftarlarıyla Emevi Hanedanlığının kurucusu Muaviye taraftarları arasındaki Sıffin Savaşı'na gönderme yapmakta ve oradaki anlaşmazlığı çoğulculuğun bir biçimi olarak sunmaktadır. Bu çatışma Şiiiler, Hariciler ve Sünniler olmak üzere üç eğilimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan her biri kendi vizyonları ile metin ve tarih yorumlarını uygulamak için iktidar mücadelesi vermekteydiler. Bu gruplar birlikte yaşamalarına rağmen, birbirilerine güvenmiyorlardı ve iktidarı ele geçirmek için hırslıydılar⁵⁸. Buradaki *çoğulculuk* vurgusunun, günümüz çağdaş demokrasilerinde ön görülen farklılıklarla birlikte, çatışmayı olabildiğince azaltan bir bağlamda bir arada yaşamaya gönderme yapmadığını ifade etmek gerekmektedir.

Gannuşi, *siyasal çoğulculuk* ve demokrasinin bir diğer unsuru olan *güçler ayrımı* ilkelerini İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler isimli kitabının "İslam Devletinde Baskı ve Zulme Karşı Durmanın Temel İlkeleri"⁵⁹ başlığı altında detaylandırmaktadır. Bunlardan "güçler ayrılığı" ile ilgili olarak, Gannuşi onun Batılı siyaset düşünürlerinin despotizmi dizginlemek için önerdiği en

⁵⁸ Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*, 83-84.

⁵⁹ Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 294-454.

önemli güvencelerden biri olduğunu ifade etmektedir. John Locke ve Montesquieu gibi Batılı düşünürler yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden ayrılmasının önemi üzerinde durarak onun, son iki yüzyılda bütün yetkileri şahıslarında toplayan kralların istibdadına karşı koyabilmenin etkili bir aracı haline gelmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Bu güçlerden ilki olan yasama siyaset alanında düzenlemeler yapar ve bu düzenlemeleri yasallaştırarak yürürlüğe girmesini sağlar. İkincisi olan yürütme, yasamanın yapmış olduğu yasaların pratiğe geçmesini sağlar ve nihayet üçüncüsü olan yargı ise adaletin kurallarına uygun bir şekilde hukuku uygular ve anlaşmazlıkları çözüme kavuşturur. Montesquieu, iktidarı sınırlandırmak için bu üç gücün birbirinden ayrılması ve birbirini dengelemesi gerektiğini düşünmektedir. Gannuşi, güçler ayrılığı ilkesini despotizme karşı bir tür koruma imkânı olarak desteklemektedir. Bu sebeple, bir İslamî siyaset düzeni modelinde güçler ayrılığı prensibiyle ilgili çağdaş İslam düşünürlerinin görüşlerini uzun uzadıya tartışır ancak bu konunun ne dinî metinlerde ne de çağdaş siyaset teorileri tarafından çözümediği sonucuna varır. Ona göre, en uygun anayasal ilke farklı devlet kurumları arasındaki iş birliğidir. Ancak yasamanın gücü Kitaba, Sünnete ve metni yorumlayarak içtihat ortaya koymayı üstlenen ulemaya atfedildiği için, yasamanın fonksiyonu, sadece tümüyle devletten bağımsız olmak değil, aynı zamanda ona baskın gelmektir. Devlet başkanı ve yardımcıları da dâhil Müslüman toplumun bütün üyeleri yargı otoritelerine tamamen boyun eğdiğinden dolayı, İslamî “devlet” (yani yönetim) doğası gereği yürütücüdür⁶⁰.

Gannuşi bir İslamî demokrasinin imkânından söz ederken, dolayısıyla demokrasi ile İslam arasında bir çelişkinin olmadığını ileri sürerken, bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmemektedir. Ona göre, İslam dünyası kendi demokrasi anlayışını geliştirmelidir. Başka bağlamlarda içeriği oluşturulmuş bir demokrasi anlayışının Müslümanlar açısından sakıncalar doğuracağını savunan Gannuşi, demokrasi mekanizmasının İslamî değerler doğrultusunda çalıştırılarak bir İslamî demokrasiye ulaşılabileceğini ve bunun İslam toplumları için hayırlı bir gelişme olacağını ifade etmektedir. Bir İslamî demokrasinin tesis edilebilmesi de ancak bu yolla mümkün olabilmektedir. Kendi sözleriyle,

⁶⁰ Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 300-328.

“Demokrasi mekanizması Hristiyanlık değerleri çerçevesinde çalıştırılmış ve Hristiyan demokratlığı doğurmuşsa, sosyalist felsefe çerçevesinde çalıştırılmış ve sosyal demokrasi rejimini ortaya koymuşsa; Yahudi değerler çerçevesinde çalıştırılmış, Yahudi demokratlığını doğurmuşsa eğer; İslamî bir demokrasinin ortaya çıkması için ilmi değerler çerçevesinde çalışmak imkânsız bir şey midir acaba? Biz buna doğru yöneliyor ve bunda büyük bir hayır görüyoruz”⁶¹.

Ona göre Müslümanlar, hem modernliğe hem de demokrasiye Fransız, Amerikan veya Rus kapısından girmek zorunda değillerdir. Batı, modernizme kendi kapısından, yani Yunan, Roma ve Hristiyan mirasından girmiştir. Ancak İslam dünyası, modernizme sadece laiklikle birlikte ve Batının girdiği kapıdan girmek zorunda değildir. İslamî bir demokrasinin imkânını savunan Gannuşi'ye göre bu demokrasi illa laiklik ve liberal değerler üretmek zorunda değildir. Laiklik ve liberalizm, İslamî bir yönetim biçimine aykırı gören Gannuşi'ye göre İslam, kendi değerleri çerçevesinde bir demokrasi kurma gücüne sahiptir⁶².

Sonuç

Gannuşi, demokrasiyi halktan meşruiyet alan ve yönetilene demokratik bir rejimden diğerine farklılık gösterebilen mekanizmalarla yöneticiyi seçme, denetleme ve gerektiğinde değiştirme hakkını tanıyan bir sistem olarak değerlendirmektedir. O, halkın kendi temsilcilerini ve yöneticilerini seçtiği serbest seçimleri bütün demokrasilerin ortak özelliği olarak görmektedir. Demokrasi, Gannuşi için, sandık aracılığıyla iktidarın değişebilmesi prensibini getirir; yargının bağımsızlığını koruyarak ifade, toplantı yapma, örgütlenme ve siyasi parti kurma gibi halkın lehine olan bir dizi özgürlüğü garanti eder. Demokrasi, halkın iktidar rejimi üzerindeki egemenliğini garanti altına alan ve halkı adaletsizlik ve despotizme karşı koruyan bir dizi önemli değeri hayata geçiren bir mekanizmadır.

Gannuşi'nin değerlendirmesine göre, hiçbir demokratik mekanizma İslamî değerler ile bir uyumsuzluk içinde değildir. Bunun tam tersinin doğru

⁶¹ Gannuşi, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 112.

⁶² Gannuşi, *Sivil Toplum ve Laiklik*, 173.

olduğunu ileri süren Gannuşi, demokratik mekanizmaları İslamî değerlerin bir takım yüce soyut ideallerden gerçek hayata uygulanabilir pratik çözümlere dönüştürmesinin en iyi yolu olarak görmektedir. Aynı şekilde, demokratik sistem de İslam'ın sunduğu değerlerden, prensiplerden daha iyisini bulamayacak ve bu sayede çağdaş demokrasi de karşılaştığı açmazların üstesinden gelme imkânına kavuşacaktır. Böylece demokrasi ile İslam arasında karşılıklı çıkara dayanan bir uyum ilişkisi olmakta, dahası, özgün bir İslamî demokrasinin imkânı ortaya çıkmaktadır. Demokratik anlayış egemen kılındığında İslamî değerler pratik hayatta var olma imkânını elde ederken, bu değerlerin rengini verdiği demokrasi de zaman zaman karşı karşıya kaldığı krizlerden çıkabilme kabiliyetine kavuşmaktadır. Dolayısıyla Gannuşi İslamî bir demokrasi modelinin demokratik araçlarla İslamî değerler arasındaki evlilikten doğabileceğine inanmaktadır. Bunun imkânsız olmadığını ileri sürerken demokratik araçların hangi çerçevede işletilirse onun boyasını alacağını savunmaktadır. Bir başka ifadeyle, Gannuşi, demokratik araçların İslamî çerçevede işletilmesi durumunda bir İslam demokrasisinin olmaması için herhangi bir neden görmemektedir.

Bazı İslamcı çevrelerin demokrasiye karşı düşmanca bir tutumun içerisine girmesi Gannuşi'ye göre anlamsızdır. Bunlar, demokrasi ve İslam hakkındaki bilgileri yeterli olmadığı ve bazı sığ öğretilerin etkisinde oldukları için demokrasi ile İslam arasında bir karşıtlık görmektedirler. Ancak, doğru değerlendirildiğinde, demokrasinin özellikle de İslam dünyasında en fazla İslamî hareketlerin işine yarayacağı görülecektir. Çünkü demokrasi bir çoğulculuk rejimi olsa da yönetmeyi çoğunluğa muhalefeti ise azınlığa vermektedir. Dolayısıyla, İslamcılar genelde toplumun çoğunluğunu oluşturdukları için, demokrasi onlara iktidara gelmelerinin imkânını sunan ve kendi ideallerini hayata geçirmelerinin önünü açan bir araçtır. Bu nedenle, Gannuşi açısından, İslamcı hareketlerin demokrasiye karşı çıkmalarının geçerli herhangi bir argümanları bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, Gannuşi, her ne kadar eşitlik vurgusu yapsa ve demokrasinin bir değer olarak öneminden bahsetse de, kimi durumlarda eşitlik ilişkisiyle ve demokrasinin bir değer olarak kabul edilmesiyle bağdaşmayan bir tutum içine girebilmektedir. İslam toplumunda vatandaşlık konusunda Müslümanlar ve gayrimüslimler için iki farklı kategori ortaya koyması demokra-

sinin eşit vatandaşlık ilkesiyle açık bir uyumsuzluk içerisindedir. Ayrıca, bazı İslamcı hareketlerin demokrasiye karşı çıkmalarını eleştirirken, demokrasiye pragmatik açıdan yaklaşımları, yani amaçlarına ulaşabilmek için bir araç olarak bakmaları gerektiğini ifade ederken onun demokrasi ve demokrasinin unsurları konusundaki tutumunu tartışmalı hale getirmektedir.

Bir diğer tartışmalı husus, İslamî bir demokrasinin tesis edilebilmesi için İslamî kavramların yeniden yorumlanması meselesidir. Bu çerçevede, günümüzde bir İslam demokrasisini kurmak için, ihya edilmesi gerekli görülen kavram ve kurumların nasıl oluşturulacağı belirsiz kalmaktadır. Örneğin, bu kavramlardan biri olan şuranın üyeleri nasıl seçilecek ve hangi yöntemle belirlenecek? Bunlar ulema tarafından mı belirlenecek yoksa genel oyla mı seçilecek? Eğer ulema tarafından belirlenecekse o zaman bir ulema kurumuna ihtiyaç duyulacak ve bu sefer de bu kurumun nasıl oluşturulacağı ve yapılandırılacağı problemi gündeme gelecektir. Çünkü nihayetinde günümüz şartlarında verili bir çokkültürlü toplum gerçeği bulunmaktadır. Bu nedenle, herhangi bir kurum ihdas edilecek ve bunun demokratik yöntem kullanılarak yapılacağı varsayılıyorsa, o zaman toplumun bu çokkültürlü gerçeği göz önünde bulundurulma ve toplumsal bütün kesimlerin karar alma sürecine katılabileceği bir mekanizma yaratma ihtiyacı bulunmaktadır. Gannuşî'nin konuyla ilgili açıklamalarına ve çalışmalarına bakıldığında; şura, icma, içtihat ve biat gibi İslam'ın içinde demokrasiye bir zemin oluşturabileceği ileri sürülen kavramların yeniden yorumlanması gerektiğini söylemek dışında, bu durumun pek irdelenmediği görülmektedir.

Ancak buna rağmen Gannuşî'nin İslam ve demokrasi konusunda zihin açıcı bir yaklaşıma sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Onun İslam ve demokrasi konusunda ileri sürdüğü düşünceler, İslam dünyasının problemlerini, kendisi açısından İslamî çerçevenin içinde kalarak, analiz etme ve çözmeye matuftur. Bu konuda herhangi bir kompleksin içine girmeden Batı dünyasına ve o dünyada üretilen unsurlara yaklaşmaktadır. Tarihsel birikimi insanlığın ortak birikimi olarak gören Gannuşî, medeniyeti süreklilik arz eden bir şey olarak görmektedir. Dolayısıyla bu sürekliliğin herhangi bir aşamasında kaydedilen bir ilerleme ya da başarıyı ister Yunan, ister İslamî ya da Avrupalı olsun bütün insanlığa ait olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, sırf Batı'da üretildi diye modernliğin ürünü olan gelişmeleri ya da endüstriyel

teknolojileri reddetmenin anlamsız olduğunu vurgulayan Gannuşi, hükümet ve yönetim alanındaki Batı kökenli başarıları reddetmenin kimseye bir şey kazandırmayacağı kanaatindedir.

Kaynakça

- Ahmad, Irfan. "Democracy and Islam". *Philosophy & Social Criticism* 37/4 (Mayıs 2011), 459-470. <https://doi.org/10.1177/0191453711400996>
- Cox, Carolina - Marks, John. *The "West", Islam and Islamism: Is Ideological Islam Compatibile with Liberal Democracy?* London: Civitas, 2003.
- Esposito, John L. - Voll, John. *Makers of Contemporary Islam*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Gannuşi, Raşid. *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*. çev. Osman Tunç. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- Gannuşi, Raşid. *İslam Toplumunda Vatandaşlık Hakları*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Gannuşi, Raşid. *Raşid Gannuşi ile İslami Hareket Üzerine Söyleşiler*. çev. İbrahim Akbaba - Ramazan Yıldırım. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1994.
- Gannuşi, Raşid. *Sivil Toplum ve Laiklik*. çev. Gülşen Topçu. İstanbul: Mana Yayınları, 2010.
- Ghannouchi, Rached. "From Political Islam to Muslim Democracy: The Ennahda Party and the Future of Tunisia". *Foreign Affairs* 95/5 (2016), 58-67. <https://www.jstor.org/stable/43946956>
- Ghannouchi, Rached. "Islam and Democracy in Tunisia". *Journal of Democracy* 29/3 (2018), 5-8. <https://doi.org/10.1353/jod.2018.0040>
- Ghannouchi, Rachid. "Islam and Freedom Can Be Friends". *The Observer* (1992).
- Ghannushi, Rashid. "Self-Criticism and Reconsideration". <https://www.milligazette.com/>. 2004. Erişim 21 Ocak 2021. <https://www.milligazette.com/Archives/2004/16-29Feb04-Print-Edition/1602200452.htm>

- Jawad, Nazek. "Democracy in Modern Islamic Thought". *British Journal of Middle Eastern Studies* 40/3 (01 Temmuz 2013), 324-339. <https://doi.org/10.1080/13530194.2013.791138>
- Keane, John. "Introduction: Democracy and Decline of the Left". çev. Peter Kennealy. *Democracy and Dictatorship: The Nature and Limits of State Power*. kitap editörü Norberto Bobbio, çeviren Peter Kennealy. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990.
- Koyuncu, Ahmet. "Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (07 Mayıs 2015), 705-727. <https://doi.org/10.15869/itobiad.05909>
- Rahman, Hafijur. *Modern İslami Siyasal Düşüncede Devlet Kavramı: Yusuf el-Karadavi ve Raşid el-Gannuşi'nin İslam Devletine Yönelik Yaklaşımları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2020.
- Sofi, Mohammad Dawood. *Rashid Al-Ghannushi*. Gateway East: Palgrave Macmillan, 2018.
- Stepan, Alfred. "Tunisia's Transition and the Twin Tolerations". *Journal of Democracy* 23/2 (2012), 89-103. <https://doi.org/10.1353/jod.2012.0034>
- Şahin, Bican. "Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited". *Bilig* 37 (01 Aralık 2006), 189-206. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/267785>
- Tamimi, Azzam S. "Islam and Democracy from Tahtawi to Ghannouchi". *Theory, Culture & Society* 24/2 (01 Mart 2007), 39-58. <https://doi.org/10.1177/0263276407074994>
- Tamimi, Azzam S. *Rachid Ghannouchi: A Democrat within Islamism*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Tauseef, Ahmad Parray. "'Islamic Democracy' or Democracy in Islam: Some Key Operational Democratic Concepts and Notions". *World Journal of Islamic History and Civilization* 2/2 (2012), 66-86. https://www.academia.edu/3015524/_Islamic_Democracy_or_Democra

cy_in_Islam_Some_Key_Operational_Democratic_Concepts_and_Notion
s

Tekin, Faruk. *Liberal Söylemin İslamcı Yazarlar Üzerindeki Etkisi: Raşid el Gannuşi Örneği*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.

Tripp, Charles. "Sayyid Qutb: The Political Vision". *Pioneers of Islamic Revival*. ed. Ali Rahnama. 154-183. London: Zed Books, 1994.